

Waterboarden is

Martelen is niet voorbehouden aan Inquisitie, Hitler of Pol Pot, maar een

gewone vaardigheid die in alle culturen voorkomt, zegt martelonderzoeker

Darius Rejali. Maar er zijn verschillen: democratieën martelen onzichtbaar.

Folkert Jensma

een Hollandse vinding

VOOR IEMAND die sinds 1992 uitsluitend marteling bestudeert, is de Amerikaanse hoogleraar politicologie Darius Rejali een opvallend monter iemand. Hij lacht veel, vaak en ook om zichzelf. Hij is geen morbide kluizenaar, hoewel hij toch drie zomers bezig was om het precieze gebruik van de beenklem door de Gestapo in Europa vast te stellen: in welke landen wel en in welke niet. Zijn boek *Torture and democracy* wordt beschouwd als de genealogie van het martelen – het omvat 800 pagina's met gedetailleerde historische en sociologische informatie over marteltechniek. Er zit zeven-tien jaar onderzoek in. Rejali ziet het zelf als een 'forensisch bronnenboek', bedoeld voor advocaten, onderzoekers en mensenrechtenorganisaties. Wie zegt te zijn gemarteld, kan in dit boek opzoeken of de techniek klopt met het land, het regime, het overheidsapparaat en of er precedënten zijn. Maar het is ook een politiek boek dat de oncomfortabele vaststelling doet dat martelen van alle tijden en van alle staatsvormen is, in het bijzonder van democratieën. En dus geen uitvinding van de Inquisitie, Hitler of Pol Pot. Martelen is volgens Rejali onderdeel van de *condition humaine*, net als prostitutie, massage of timmeren. Een gewone vaardigheid die in iedere samenleving aanwezig is. Er is altijd wel iemand die (nog) weet hoe het moet.

Of het ook wordt gebruikt, is alleen een kwestie van vraag en aanbod. Hoe het wordt gebruikt, wordt bepaald door de mate van toezicht. Democratieën onderscheiden zich alleen van dictaturen doordat de marteltechnieken er geen sporen nalaten, een ontwikkeling van de laatste honderd jaar. Alle martelmethoden die nu nog worden toegepast, zijn 'schoon' en uitontwikkeld in democratieën. Van brandmerken en radbraken naar schadevrij slaan, elektrische schokken en uitputten. Ook hier bracht de democratie dus 'vooruitgang'. Rejali kan inmiddels alle martelmethoden in de wereld thuisbrengen op datum, herkomst, ouderdom en geografie. Het bekende waterboarding dat de Amerikanen in de nasleep van 9/11 toepasten, herleidt hij tot de Filippijnen en Vietnam. Marteltechnieken met water werden in die regio geïntroduceerd door Hollandse vockooplui in 1622. Zij zochten een techniek om Engelse concurrenten te martelen zonder sporen na te laten. Het slachtoffer kreeg een doek in de mond gepropt waarop water werd gegoten. *Dutch choking* of de *Dutch chif-fon*, geheten. De bekende foto uit de Abu Graib gevangenis met een man op een kistje, zak over het hoofd, gespreide armen en elektriciteitsdraden aan de handen, herkende Rejali meteen als een crucifixion, een standaard Britse mi-

litaire straf uit 1905, bekend in twintig landen. De combinatie met staan op een kistje kent hij uit drie landen, terwijl de elektrische draden aan de handen juist een techniek van de Braziliaanse politie is. Rejali denkt dat hij thuis in de kelder inmiddels 's werelds grootste archief over martelen heeft. Zijn studenten aan Reed college, Princeton, noemen het *Darius Dungeon*. Dozen met opschriften als Light, Heat and Sweat. Of Whips and Water. Of Soviet Psycho Prisons. Vroeger was het de logeerkamer, "maar nu durft niemand er meer te slapen", grinnikt hij.

Het schrijven van het vuistdikke boek en het verwerken van de naar schatting vierduizend documenten vergelijkt hij met "vouwen of koken, het leggen van laag op laag, ongeveer zo als het smeden van een zwaard". Na enig aarzelen besloot hij het boek te organiseren per techniek en niet per land. En daarmee werd het een traditioneel sociologisch boek. "Het had ook over auto's kunnen gaan." In juni gaf Rejali een lezing in de Amsterdamse Balie, voor een klein gehoor. Dat kreeg een college over, onder meer, de twee hoofdstijlen in martelen, Frans-modern en Angelsaksisch-modern. In de eerste categorie zijn water en elektriciteit kenmerkend. Angelsaksisch maakt meer gebruik van stressposities en slaaponthouding. En hij legde uit dat martelen een *numbers game* is. Om juiste informatie bij een klein aantal op te kunnen halen, moeten er meestal "duizenden" worden gemarteld. Martelen is schieten met hagel. Resultaten zijn toevalstreffers. Om in 1942 de organisatie achter de moord-aanslag op Heydrich op te sporen, martelde en vermoordde de Gestapo duizenden verdachten. Uiteindelijk bleek de succesratio 1 op 30: om één verzetsstrijder te vinden, martelde de Gestapo dertig onschuldigen. De informatieopbrengst is dus armzalig, er zijn enorme aantallen onschuldigen als bijvangst, het vreet organisatiestructuren aan en vernietigt professionele ondervragingstechnieken. Martelen als ondervragingstechniek werkt alleen binnen goed georganiseerde, coherente structuren, met zeer kundige ondervragers, met een sterke publieke samenwerking, ondersteund door informatie uit verschillende onafhankelijke bronnen,

zonder enige tijdsdruk, met voldoende mogelijkheden om informatie te controleren en onschuldigen vrij te laten voordat ze worden gemarteld. Kortom, als het vrede is en geen noodtoestand of crisis. De exact tegenovergestelde omstandigheden waaronder doorgaans marteling wordt ingezet. Rejali begon in 1994 met een voorstudie naar de geschiedenis van elektrisch martelen, om te zien of een generiek boek te doen was: elektriciteit is afgebakend, technisch van karakter, vergelijkbaar met een boek over de tank als oorlogswapen. Zijn eerste boek was toen net uit: *Torture and modernity: self, society, and state in modern Iran*. Dat was een analyse van marteling in de geschiedenis van Iran, zijn land van herkomst.

"Net als ieder ander geloofde ik ook in de grote mythe van het martelen. Bijvoorbeeld dat de Gestapo martelen met elektriciteit uitvond. Gaandeweg kwam ik erachter dat elektrisch martelen toch vooral is verbonden met democratieën. Daarna raakte ik geïnteresseerd in de rol van 'public monitoring', publiek toezicht, en toen viel alles op z'n plaats." De beslissende factor bij de keuze voor marteltechnieken is de mate waarin er controle en democratisch toezicht is. "Zo simpel is het. Als we toekijken, wordt de politie heimelijk (sneaky). Als je dat in de gaten hebt, is vrijwel alles verklaard." Aan marteling zitten ook culturele aspecten. "Amerika was erg trots op elektriciteit. Het definieerde hun karakter, het stond symbool voor vooruitgang. Technologie lost problemen op." In zijn boek beschrijft hij hoe in de jaren 30 op het Amerikaanse platteland menig sheriffkantoor standaard was uitgerust met een meestal vrij primitieve elektrische stool, om verdachten tot praten te brengen.

Begint marteling meestal binnen de politie of binnen het militaire apparaat?
"Dat hangt af van de crisis die moet worden opgelost. Uiteindelijk gaat het altijd om een politiek probleem dat niet politiek afgehandeld kan worden, maar ook niet met geweld. Als het om een etnisch conflict gaat, om rassenspanningen, dan is het altijd de politie. Uiteindelijk hangt het af van de vraag wie er de meeste vrijheid heeft om gedetineerden het

langst vast te houden, wie er geen wettelijke legitimatie nodig heeft, wie zich niet bij een rechter hoeft te verantwoorden, wie minder medisch toezicht heeft. Meestal gebeurt het op een militaire basis, waar het Rode Kruis niet bij kan. Maar het kan ook in een buitenwijk zijn, op een politie-bureau dat zo ver weg ligt dat er nooit een journalist komt. We weten dat martelen eerder voorkomt in instellingen als gezag en autoriteit vaag zijn, er geen strafdreiging is, gebrek aan medisch toezicht, aan goede interne regels, aan juridisch toezicht. Onder die omstandigheden is geweld bijna onontkoombaar."

Helpt het om Iranier te zijn bij dit thema?

"Ja, maar het is moeilijk om aan te geven waarom. Ik leerde van mijn eerste boek dat ik nuchter en openhartig kan schrijven over verschrikkelijke dingen. Ik ben niet zo makkelijk getelvenst bij dit thema als anderen. Dat is een kwaliteit van Iranier zijn. We maken grappen en zijn luchtig over vreselijke dingen."

Het is toch een deprimerend boek.

"Hahaha, echt? Waar dan? Wel, het heeft ook met temperament te maken. Net als Italianen zijn wij Iraniers melancholiek. Dat helpt. Ik kom niet uit een wereld waar men in redelijkheid om de donkere kant van democratieën te zien. Democratie heeft voor ons geen speciaal aura. Democratie is ook maar een staatsvorm."

U schrijft dat marteling wel te verenigen is met democratieën, maar niet met liberalisme.

"Wat liberalen over de wereld aan-nemen, is volgens mij waar: gezag kan niet bestaan zonder steun van het publiek. Geweld werkt averechts. We moeten niet al te bezorgd zijn over de mythes van autoritaire landen. Uiteindelijk is de wereld democratisch. Het lichaam ontsnapt uiteindelijk aan de macht van staten om het te controleren. Daarin heb ik een groot vertrouwen. Het enige wat ons kan beschermen, zijn instituten en organisaties. Ik ben er ook niet al te bezorgd over geweest of marteling nu werkt of niet.

Uw familie heeft dus zelf een geschiedenis van politiek geweld.

"Zeker, ik ben gewend aan duistere verhalen, als kind kon ik geweld al op

een eigen manier beschrijven. Maar ik heb ook de plicht om de samenleving te dienen meegekrengen. In onze familie geven we generatie op generatie een genealogisch boek door, waarin de oudste de namen opschrijft van de volgende generatie. Als je dan iets bereikt, een positie, een boek schrijft, een dichtbundel, dan krijg je een gekleurde cirkel om je naam. Dat is een serieuze kwestie. Hoe meer kleuren, hoe belangrijker. Je moet iets betekenen – dat idee. We moeten niet maar een beetje rondhangen en genieten van de weelde van de wereld. Noem het een oude aristocratische notie. Dat familieboek is nu vijfhonderd jaar oud. Er komen veel religieuze auteurs in voor. De vrouwen in onze familie schreven zestig jaar geleden al proefschriften. Dat is mijn erfgoed. Schrijven over marteling helpt mij ook om te begrijpen wat m'n problemen met religie zijn. Het kwaad bestaat, het geloof heeft daar niet een echt goede uitleg voor. Tegelijk geeft het me een gevoel van humanistische verantwoordelijkheid om mensen bij te brengen waarom marteling bestaat. Ik ben kritisch over beide landen – ik sta er tussenin. Dat is de last die ik draag.

"Mensen denken Iran, de sjah, dat betekent geweld en marteling – dat is allemaal waar. Ik ontken het niet. Maar als Iranier was het ook makkelijker om de donkere kant van democratieën te zien. Democratie heeft voor ons geen speciaal aura. Democratie is ook maar een staatsvorm."

U schrijft dat marteling wel te verenigen is met democratieën, maar niet met liberalisme.

"Wat liberalen over de wereld aan-nemen, is volgens mij waar: gezag kan niet bestaan zonder steun van het publiek. Geweld werkt averechts. We moeten niet al te bezorgd zijn over de mythes van autoritaire landen. Uiteindelijk is de wereld democratisch. Het lichaam ontsnapt uiteindelijk aan de macht van staten om het te controleren. Daarin heb ik een groot vertrouwen. Het enige wat ons kan beschermen, zijn instituten en organisaties. Ik ben er ook niet al te bezorgd over geweest of marteling nu werkt of niet.

Democratie is niet meer dan de wil van de meerderheid. Liberalisme draait om individuele rechten en vrij-

heden. De meerderheid kan altijd tot marteling beslissen. Maar je kan geen liberale democratie hebben met marteling zonder dat je conflicten oproept over grondrechten, de bescherming van het lichaam, de 'rule of law' etc. Marteling is daar simpelweg onverenigbaar mee."

FOTO BRAM BUDEL

Darius Rejali

'Martelen is onverenigbaar met liberalisme'

Heeft het onderzoek uw beeld van de mens veranderd?

"Mensen blijken vaste, traditionele manieren te hebben om marteling te weerstaan. De eerste is dat een slachtoffer probeert om de beul in gedachten een stap voor te blijven, zoals een schaakspeler. Of de slachtoffers organiseren zich als gemeenschap in de gevangenis en houden zich vast aan de solidariteit met de anderen, tijdens de marteling. Weer anderen proberen zo passief mogelijk te worden. Die veranderen in planten. Als ik daarover vertel, komen mensen na afloop vertellen dat ze die methodes herkennen. 'Zo ben ik m'n echtscheiding doorgelopen', hoor je dan. We beschikken kennelijk allemaal over deze mechanieken. We hoeven daar

U beschrijft marteling als een verborgen functie van de maatschappij, altijd aanwezig in donkere uithoeken. Waar zit het zoot?
"Wreedheid zit in de mens. Martele-

Is de neiging tot martelen dan onuitroeibaar?

"Je kunt organisaties inperken, je kunt wreedheid reduceren door scherp toezicht. Soms zorgt technologie zelf voor een enorme verandering. De uitvinding van de auto heeft veel wreedheid weggenomen. Tot de introductie van de auto liep vrijwel iedereen met een zweep rond. Alles met wielen werd toen immers door dieren of mensen getrokken. Toen de auto er kwam, had niemand meer een excuus voor een zweep. Martelen wordt meestal gedaan met wat gemakkelijk voor handen is."

U stelt dat marteling niet werkt.

Maar dat schijnt geen hindernis te zijn om het iedere keer weer opnieuw te proberen. Hoe komt dat?

"De resultaten van marteling worden heel slecht bijgehouden. Militairen worden bevorderd voor hun gevechtsprestaties, niet om hun verhoormethoden. Martelen gebeurt in het veld ook gefragmenteerd. De ene eenheid vond het nuttig, de andere een ramp. Niemand verzamelt de fei-

DARIUS REJALI

Darius Rejali (49) is hoogleraar politieke wetenschappen aan het Reed College in Portland, Oregon. Rejali is geboren in Iran. Zijn Iraanse vader was er hoogleraar chemie, zijn Amerikaanse moeder hoogleraar Engels. Voor zijn universitaire studie vertrok hij naar de Verenigde Staten, aanvankelijk om filosofie te studeren. Maar hij studeerde af en promoveerde in de politieke wetenschappen. Zijn hele carrière hield hij zich bezig met de technieken, de uitvoerders en de slachtoffers van marteling.

ten. Zo blijft de mythe in stand.

"Zelfs als je weet dat martelen niet werkt, dan nog gebeurt het omdat men een crisis politiek wil overleven. Men wil achteraf kunnen zeggen – ik heb al het mogelijke gedaan. Als uitiem argument werd in de vs gezegd dat martelen 'ook' voor de Gestapo heeft gewerkt. Dat is de grootste mythe. Ik heb ieder gedocumenteerd geval bestudeerd – er zijn twee Gestapo-archieven. Ik weet wie er 'brak' en wie niet en wat de foutratio was. Het overgrote deel van de informatie waarover de Gestapo beschikte kwam van het publiek, van mensen die hun land verraadden, herhaaldelijk. Na afloop van de oorlog zit iedereen in die groep dat Duitsers het uit ze geslagen hebben. Zo ont deden ze zich achteraf van hun schuld. De Gestapomythe komt uit de donkerste periode van de geschiedenis.

"Er was dus geen database, geen analyse, maar wel een historische mythe, een nationaal verhaal, de wil om te overleven, ook politiek. Dat is een hele slechte combinatie."

Hebt u niet per vergissing een Hand-leiding voor Marteling geschreven?

"Nee, ik denk het niet. Die boeken bestaan en die lijken niet op mijn boek. Al deze technieken zijn ook zonder dik boek eeuwenlang doorgegeven, op een hele consistente manier. Ik laat alleen zien hoe het is gebeurd. Voor ons onschuldige buitenstaanders is dat een schok. Maar de martelaars wisten het al."

Maakt u zich niet toch zorgen?

"Ja, een beetje. Niemand kan de toepassing van deze kennis voorkomen. Aan de andere kant, als je het aan regeringen overlaat de feiten te vertellen dan doen ze dat altijd op manieren die hen goed uitkomen. Sociale wetenschap kan geweld voorkomen. "Ex-militairen nemen dit soort technieken mee. Als je dat weet kun je politieopleidingen verbeteren. Je kunt nu de rechtszaal binnenlopen met dit boek. Ik hoop dat het de grondslag legt voor forensische martelkunde. Het is al in verbandigwekkend veel zaken betrokken geraakt. Dit boek moet tot het meubilair van de wereld gaan behoren." ●

Darius Rejali, Torture and Democracy, Princeton University Press, ISBN 9780691143330. € 25,99 (paperback).